

Kur'an'a Göre "Ğıll" Kavramı Bağlamında İnsanın Kötülük Yapma Sebeplerini Anlamak

Yaşar Atıla
Dr. Öğretmen, MEB, Kayseri, Türkiye
y.atila38@gmail.com

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 07.08.2019

Kabul Tarihi: 22.12.2019

Öz

İnsan, insanın bilmecesidir. İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını anlamak için insanlık tarihi boyunca çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam edecektir. İnsan davranışları, özellikle iyi ve kötü değerleri üzerinden sınıflandırılabilir. Kötülük istenmeyen, hoş gitmeyen, zarar veren, üzen, endişelendiren, korkutan davranışlardır. İnsan, kendi tarihi boyunca her zaman kötülük problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşadığımız çağda ve gelecekte de bu sorundan tamamen kurtulmak mümkün olmayacaktır. İnsanın niçin kötülük yaptığı konusu din adamları, filozoflar, bilim adamları ve hukukçular tarafından hep merak edilmiş ve bu konu üzerinde çeşitli tezler ortaya atılmıştır. İnsanı yaratan Allah, aynı zamanda onu en iyi tanıyan ve tanıtır. Kur'an'da Allah, insanın niçin kötülük yaptığına dair bize bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilerden bir tanesi de insanın kalbinde bulunan "ğill" sebebiyle kötülük işlediği şeklindedir. Kur'an cennete girecek müminlerin kalplerinden kötülük sebebi olan bu "ğill" in çekilip alınacağını haber vermek suretiyle, insanın kötülük yapma sebeplerinden birisinin bu "ğill" olduğuna işaret etmektedir. Biz bu makalemizde doğuştan insan nefsinde bulunan ve kontrol altında tutulmadığında insanın kötülük yapmasına sebep olan "ğill" dürtüsünü analiz etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kötülük Problemi, Ğill, Kin, Suç, Eğitim

Understanding The Reasons Why Humanbeings Do Evil According To Quran In The Context Of The Concept "Ğıll"

Yaşar Atıla
Dr. Teacher, MEB, Kayseri, Turkey
y.atila38@gmail.com

Research Article

Arrival Date: 07.08.2019

Acceptance Date: 22.12.2019

Abstract

Human is the puzzle of another human. There has been studies conducted to understand emotions, thoughts and behaviours of the human and those studies will be conducted in the future. Human behaviours may be classified as good and bad. Evil is unwanted, unliked, harmful, upsetting, worrisome, frightening behaviours. Human has always faced with evil throughout history. It won't be possible to get rid of this problem completely in this era and in the future.

The matter of why humanbeings do evil has been wondered by ecclesiastics, philosophers, scientists and lawyers and many theories has been put forward by them. Allah who created humanbeings is the one who best know and introduce them. In his holy book, Quran; Allah gives information about why humanbeings do evil. One of the information he gives is that human being do evil because of the "ğill" which exists in the heart. The Quran tells us the "ğill" will be taken out of the hearts of the real believers who will enter the heaven and by doing so, the Quran points out that the reason why humanbeings do evil is the "ğill". In this study, we will try to analyse the "ğill" drive which exists in the soul and which causes the evil deed if not controlled.

Key words: Quran, The Problem of Evil, Ğill, Grudge, Crime, Education

Giriş

Allah'ın âfakta ve enfüste ayetleri vardır. Bu ayetlerin bir kısmı keşfedilmiş bir kısmı ise keşfedilmeyi beklemektedir. İnsanoğlu keşiflerine her düzlemde devam etmektedir. İnsan için en önemli keşif alanlarından birisi de bizzat insanın kendisidir. Yine insanın hem dünyevi hem de uhrevi hedefleri bulunmaktadır. Dünyevi hedeflerin en önemlileri başarı ve mutluluk, uhrevi hedeflerinki ise Allah rızası ve cennete girme arzusudur. İnsan kendisini tanıdığı oranda hedeflerine ulaşmada başarılı olacaktır. Kur'an insana hem dünyevi hem de uhrevi hedeflerine ulaşabilmesi için bazı önemli bilgiler vermekte ve şartlar sunmaktadır. O şartları yerine getirenlerin hem dünyada başarılı ve mutlu olacaklarını hem de ahirette Allah'ın rızasını kazanmış olarak gönül huzuru içerisinde cennetlere girebileceklerini söylemektedir.¹ İnsanı ve âlemi yaratan Allah, aynı zamanda yarattığını en iyi bilendir.² Dolayısıyla insanı ve âlemi tanıyan o'nun verdiği bilgiler bizim için çok değerlidir. Kur'an'a göre insan, potansiyel olarak cennete veya cehenneme girebilecek donanuma sahiptir. Nitekim Allah bu ikisinden dilediğine girebileceği yolu insana göstermiştir.³ İnsan kendisinde bulunan imkânlar sayesinde bu iki yoldan dilediğine yönelebilmektedir. Yine insan kendisinde bulunan güçleri/imkânları iyiye veya kötüye doğru kullanabilme yetkisine de sahiptir. İnsanda bulunan güçlerin/imkânların bir kısmı doğuştan onun nefesine konulmuş,⁴ bir kısmını ise insan kendisi sonradan kazanmıştır.⁵ Doğuştan kendisinde bulunan ve onun imtihanında bir araç olan niteliklerini insan, eğitim/öğretim/terbiye veya tezkiye yolu ile olumlu veya olumsuz yönde ya geliştirebilmekte veya kontrol altında tutabilmektedir.

Kur'an'ın bize tanıttığı insanda yaratılıştan bulunan olumsuz niteliklerden bir tanesi var ki özellikle o kontrol altına alındığında insanlar dünyada yaşadıkları toplumları saadet toplumuna veya tersi durumda fesat toplumuna çevirebilmektedir. Bu, insan nefesine yerleştirilmiş öyle bir nitelik ki sonsuz mutluluk diyarı olan cennetleri hak eden mü'minlerin

göğüslerinden, cennetin kapısına geldiklerinde -orada huzur ve mutluluk içerisinde yaşasınlar diye- sökülüp atılacak ve sonrasında cennete alınacaklardır.⁶ İşte kontrol altına alındığında insanların yaşadığı ortama huzur getirecek olan bu nitelik insanın tabiatına doğuştan yerleştirilmiş olan "ğıl" dir. Dünyadaki imtihanının gereği olarak insanın özüne doğuştan konulmuş olan bu özellik, onun diğer insanlarla ilişkilerini doğrudan etkileyen bir faktördür. İnsanlar içlerindeki "ğıl"i terbiye ve tezkiye ederek kontrol altına almamaları sebebiyle kan dökmekte, fesat çıkarmakta, bozgunculuk yapmakta, çeşitli suçlar işlemekte; kısaca her türlü kötülüğe kapı aralamaktadır. Bu makalemizde; öncelikle insanın doğasında bulunan içsel niteliklerden genel olarak bahsedilecek, insanın suç işleme sebepleri üzerinde durulacak, sonra da olumsuz içsel niteliklerden olan "ğıl" dürtüsüne dikkatler çekilerek onunla ilgili tespit ve tahlillerde bulunulup, değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Genel Olarak İnsanda Bulunan Nitelikler

İnsan kelimesinin kökeni Arapça sözlüklerde iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi, "n-s-y" kök harflerinden oluşan ve unutmak, aklından çıkmak anlamına gelen fiilden türemiş bir isim olarak "unutkan varlık" manasındadır. İkincisi ise "e-n-s" kök harflerinden oluşan ve yaklaşmak, yakın olmak, ünsiyet kurmak, ısınmak⁷ anlamına gelen fiilden türemiş bir isim olduğu söylenmiştir. İnsan isminin etimolojisinden de hareketle denilebilir ki insan, nitelikleri itibariyle çift yönlü bir varlıktır. İnsan bir yönüyle kendini ve Rabbinin unutmak gibi negatif bir niteliğe sahip; diğer yönüyle de kendini bilip, tabiatla barışık olup, Rabbinin yaklaşabilmek şeklinde pozitif niteliklere sahip; kayıp ve kazanç ikilemi içerisinde gidip gelen bir varlıktır.

İnsan için terim olarak: "İnsan, düşünen/konuşan canlıdır." ⁸ Tarifi yapılmıştır. Türkçe sözlüklerde ise insan: "Akıl ve zekâsı ile diğer canlılardan ayrılan"; "toplum halinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün

¹ Fecr, 89/27-30; Beyyine, 98/7-8.

² Müлк, 67/14.

³ İnsan, 76/3; Beled, 90/10; Kehf, 18/29-30.

⁴ Şems, 91/7-8; Nahl, 16/78; Secde, 32/99.

⁵ İman, ilim, amel ve ahlaki nitelikler gibi.

⁶ A'raf, /42-43; Hicr, 15/46-47.

⁷ İsfehani, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut 2010, s. 28;

İbn Manzur, Cemalüddin Ebu'l- Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l- Arabi'l-*

Muhit fi'l- Lüğa, Darü Lisani'l-Arap, Beyrut 1970, IV/10.

⁸ Cürçani, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rifat*, Mektebetü Lübnan, Beyrut

1985, s. 35.

⁹ Sami, Şemseddin, *Kamusi Türkî* (Nşr: Ahmed Cevdet), Dersaadet, İstanbul 1317, s. 176.

olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı"¹⁰ diye tarif edilmiştir. Yine insan "huy ve ahlâk yönünden üstün nitelikli kimse, beşer, âdemoğlu"¹¹ diye de tarif edilmiştir. Bu vb. Genel tanımlamalarda insanın ontolojik, epistemolojik ve etik açıdan dünyadaki diğer canlılardan farklılığı ve üstünlüğü ortaya konulmuştur.

İnsanın kimliği ve nitelikleriyle ilgili olarak gerek dinde gerekse felsefe ve bilimde çok sözler söylenmiş ve söylenmeye de devam edilecektir. Gerçekten de o "küçük âlem"¹² olarak kabul edilen ve mahlûkatın göz bebeği olan varlıktır. Kur'an'a göre; Allah insanı ilk yaratılışta topraktan yaratmış,¹³ ona ruhundan üflemiş,¹⁴ onu en güzel surette yaratmış¹⁵ ve yeryüzüne halife seçmiştir.¹⁶ İnsana isimleri öğretmiş,¹⁷ irade gücü vermiş,¹⁸ onu şerefli kılmış¹⁹ ve yarattıklarından birçoğuna üstün tutmuştur.²⁰ Allah insanı kulum diye muhatap almış,²¹ yeryüzünü onun emrine vermiş,²² başıboş bırakmamış²³ ve ona bazı sorumluluklar yüklemiştir.²⁴ Yine insanı sayılamayacak kadar çok nimetlerle donatmış,²⁵ onun gayesiz ve hedefsiz olamayacağını vurgulamış²⁶ ve onun dünyada bir imtihanında olduğunu da belirtmiştir.²⁷ Allah insana doğru yolu göstermiş,²⁸ ona hakikati bulacak kulak, göz ve gönüller vermiş²⁹ ve ona iman ve salih amellerinin mükâfatı olarak da cennetleri va'detmiştir.³⁰ İnsan, ister dişi olsun ister erkek,

cinsiyet farkı gözetilmeksizin gerçekten şerefli bir varlıktır. Fakat imtihanında olduğunu unutarak üzerine aldığı "sadece Allah'a kul olma"³¹ sorumluluğundan kaçan, bunu yerine getirmeyen ve kendisine verilen nimetleri kötüye kullanarak nankörlük eden insan da hayvanlardan daha aşağı bir derekeye indirilmekle³² ve cehenneme atılmakla³³ tehdit edilmiştir.

İnsan kavramının etimolojik kökeninde de mündemiç olduğu üzere insan çift tabiatlı bir varlık olarak görülmüştür. İnsanın çift tabiatlılığı onun toprak ve ruhtan müteşekkil yaratılışına bağlanmıştır.³⁴ Bu çift tabiatlılık onda bulunan niteliklerin olumlu ve olumsuz olması şeklinde tezahür etmektedir. Yukarıda belirtilen kendine özel olumlu niteliklerin yanı sıra insanda imtihanının gereği olarak birçok olumsuz nitelikte bulunmaktadır. Kur'an'a göre insanın olumsuz nitelikleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle insan zayıf yaratılmıştır,³⁵ günah işlemeye (fücür) meyyaldır,³⁶ kibirlidir,³⁷ acelecidir,³⁸ çok tartışmacıdır,³⁹ cimridir,⁴⁰ unutkanıdır,⁴¹ kıskançtır,⁴² hırslıdır,⁴³ nankördür,⁴⁴ korkaktır,⁴⁵ aldanmaya açıktır,⁴⁶ ümitsizdir.⁴⁷ O dünyaya çok düşkün,⁴⁸ mal edinmeyi seven,⁴⁹ zalim ve cahil,⁵⁰ bir varlıktır. Bütün bu olumlu ve olumsuz nitelikler insanın imtihanının gereği olarak onda bulunması gerekli vasıflar olarak görülmüştür.

¹⁰ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr (01.08.2019), "insan" md.

¹¹ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970, s. 526;

TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, "insan"; Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*,

Gerçek Hayat Dergisi, İstanbul 2001, s. 36.

¹² Bkz. Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kâmil" DİA, İstanbul 2000, XXII/330.

¹³ Âl-i İmrân 3/59; Kehf 18/37; Hac 22/5; Rum 30/20; Fâtır 35/11; Mü'min, 40/67.

¹⁴ Sad, 38/72; Hicr, 15/29; Secde, 32/9.

¹⁵ Tin, 95/4; Mü'min, 40/64; Tegabun, 64/3.

¹⁶ Fatır, 35/39; Bakara, 2/30; En'am, 6/165.

¹⁷ Bakara, 2/30-33.

¹⁸ Kehf, 18/29; İnsan, 76/29; Nebe, 78/39.

¹⁹ İsrâ, 17/70, 62.

²⁰ İsrâ, 17/70; A'raf, 7/140.

²¹ Bkz. Zümer, 39/10, 53; İnsan, 76/6; Saffat, 37/40, 160; Meryem, 19/30.

²² Enbiya, 21/105; Bakara, 2/29; Taha, 20/53.

²³ Kıyâme 75/36.

²⁴ Ahzab, 33/72-73.

²⁵ İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18; Furkan, 25/18.

²⁶ Mü'minûn 23/115.

²⁷ Hud, 11/7; Ankebut, 29/10; Mülk, 67/2.

²⁸ Bakara, 2/53, 120, 185; İsrâ, 17/9; Beled, 90/10.

²⁹ Nahl, 16/78; Mü'minun, 23/78; İsrâ, 17/36.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/133; Tevbe, 9/111; Ra'd, 13/35.

³¹ Fatiha, 1/5; Zariyat, 51/56.

³² Furkan, 25/44; Tin, 95/5.

³³ A'raf, 7/18.

³⁴ Bkz. Şerif, M.M. *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yay. İstanbul 1990, II/46, 106;

Durusoy, Ali, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İFAV, İstanbul,

1993, s. 50-57; Turhan, Kasım, *Âmiri ve Felsefesi*, İFAV, İstanbul 1992, s.165.

³⁵ Nisa, 4/28; Enfal, 8/66.

³⁶ İsrâ 17/11.

³⁷ Hud, 11/10.

³⁸ İsrâ, 17/11; Enbiya, 21/37.

³⁹ Kehf, 18/54.

⁴⁰ Tegabun, /16.

⁴¹ Haşr, 59/19; Maide, 5/11; Secde, 32/14.

⁴² Nisa; 4/128; Felak, 113/5.

⁴³ Me'âric 70/19-20.

⁴⁴ İsrâ 17/67; Hud, 11/9; İbrahim,14 /34; Hac, 22/66.

⁴⁵ Bakara, 2/155, 268; Âl-i İmrân, 3/175; Rum, 30/24.

⁴⁶ En'am, 6/70, 130; A'raf, 7/22, 51.

⁴⁷ Hud, 11/9; Hicr, 15/55; Fussilet,41/ 49.

⁴⁸ Bakara, 2/200; Âl-i İmrân, 3/14; Kıyame, 75/20-21; İnsan, 76/27.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/14; Fecr 89/19-21.

⁵⁰ Ahzâb 33/72; İbrahim,14 /34.

Kur'an'da kişiliği bakımından iyilik ve kötülük yapmaya eğilimli olduğu bildirilen insanın;⁵¹ fitratı, akli ve iradesi ile kendinde bulunan kabiliyetlerini güzel kullanıp, yaratılış gayesine uygun hareket ettiği takdirde kurtuluşa ereceği bildirilmiştir.⁵² Aksi yönde davranıp nefsinde içinde bulunan kötülüklerden arındırmadığı ve içindeki kötülük potansiyelini kontrol altında tutmadığı veya iyiliğe kanalize etmediği takdirde kaybedenlerden olacağı;⁵³ üstelik bu durumda âlemdeki üstünlük konumunu kaybederek, bütün varlıkların en aşağı mertebesine indirileceği de açıklanmıştır.⁵⁴ Nitekim Tin Süresinde; "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır."⁵⁵ buyrulurken insanın yaratılıştan kendinde bulunan en güzel nitelikleri ile onu en kötüye götürecek niteliklerinin sonucuna işaretlerle, iman ve salih amellerin bu sonucu etkileyeceğine değinilmiştir. Kısaca her insan, iç dinamikleri yönüyle iyilik veya kötülüğü yapabilecek güce sahiptir.

2. Kötülük Problemi

Kötü kelimesi sözlükte; istenilen ve beğenilen nitelikte olmayan, hoş gitmeyen, fena, iyinin karşıtı, zararlı, tehlikeli, korku ve endişe veren;⁵⁶ ahlaksal çirkin ve yanlış olan, felaket, musibet, hastalık ve mutsuzluk⁵⁷ anlamlarına gelmektedir. Kötülükle ilgili olarak verilen bütün kelimeler insanı merkeze alarak onunla irtibatlı bir şekilde kötülüğü açıklamaktadır.

Dünden bugüne insanlık tarihine baktığımızda yapılan iyi işlerin yanı sıra birçok kötülüğün varlığına da şahit oluyoruz. Bu kötülüklerden bir kısmının tabiatın kaynaklandığı⁵⁸ (kuraklık, kıtlık, deprem, sel, erozyon, tsunami vb.) Görülse de birçoğunun insan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Potansiyel olarak kendisinde iyilik ve kötülük yapma gücü bir arada bulunan insanda özellikle kötülük nasıl ortaya çıkmaktadır? İnsanı kötülük yapmaya iten süreç nasıl gelişmektedir?

Sorularından hareketle; genel anlamda insanın dünyadaki "iradi kötülüğün/suçun" en temel kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca bir "kötülüğün/suçun" ortaya çıkış sebepleriyle ilgili olarak filozoflar, bilim adamları, hukukçular, psikologlar, tıpçılar ve din adamları çeşitli teoriler ortaya atmışlardır. Konuyu daha iyi kavramak açısından bunların bir kısmına değinmek yerinde olacaktır. Bu teorilerden bazıları şunlardır:

Eski Yunandan Platon (MÖ. 347)'a göre "kötülüğün/suçun" nedeni bireysel/ruhsal bir hastalık değil, devletin hastalığıdır. Sorunun çözümü de kişilerde değil devlettedir. Devlet suçun ortaya çıkışını engelleyecek tedbirleri önceden almalıdır. Platon'a göre kötülüğü ortaya çıkartan ilk ve temel sebebin insan bireyi değil onun içerisinde yaşadığı devlet olduğu anlaşılmaktadır. Aristo (MÖ. 322) ise suçun nedenini sosyal şer güçlerinde arar ve onu sosyal temellere bağlar. Ona göre de çözüm, sosyal şerle mücadeledir.⁵⁹

Ortaçağ Hıristiyan ve İslam keliminde "kötülük problemi," Tanrının mutlak gücü ve yaratması bağlamında ve insanın özgürlüğü konusu kapsamında ele alınmıştır. Genel anlamda kötülük de dâhil "her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğu" fikri kabul edilmekle birlikte; insana verilen cüz'i irade ve imkânların da kötülüğün işlenmesinde bir etkisinin olduğu görüşü çerçevesinde tartışmalar yapılmıştır.⁶⁰

Aydınlanma çağına gelince özellikle 19 ve 20. Yy. Da "kötülüğün/suçun" ortaya çıkışının ilâhi yönü ile ilgili tartışmalar bir kenara bırakılarak daha çok insanı merkeze alan açıklamalar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda Psikoanalitik görüşe göre⁶¹: "Suçluluk, benlik ile üst benlik gelişimindeki yetersizlikler nedeniyle suç dürtülerinin, yani alt benliğin denetim altına alınmamasından doğar. Diğer bir ifadeyle, çok gelişmiş alt benliğe sahip olan bir kişi, sonunda suç işlemektedir. Aşırı gelişmiş bir üst benlik ise, alt

⁵¹ Şems 91/7-9.

⁵² Şems 91/9; Nâzi'ât 79/40-41.

⁵³ Şems 91/10.

⁵⁴ Furkân 25/44.

⁵⁵ Tin, 95/4-6.

⁵⁶ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr (01.08.2019), "kötü."

⁵⁷ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977, s.187.

⁵⁸ Esasen tabiatta meydana gelen felaketler insana olumsuz yansımaları yönüyle kötülük olarak değerlendirilmektedir. Yoksa tabiatın kendi oluşum/hareket süreci mahza kötülük değildir.

⁵⁹ İlham, Rahimov, *Suç ve Ceza Felsefesi*, Eko Avrasya, Ankara 2014, s. 45.

⁶⁰ Bkz. Sâbûni, Nureddin, *Mâturidiyye Akaidi*, (Trc. Bekir Topaloğlu), DİB. Yay.

Ankara 1991, s. 144-145; Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*, Selçuk Yay. İstanbul 1994, s.147-154.

⁶¹ Bu görüş Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud (1856-1939)'a aittir. Ona göre, alt benlik (id), cinsellik ve saldırganlık gibi içgüdüler; üst benlik (süper ego), anne-baba ve diğer önemli kişiler ile etkileşim suretiyle geliştirilmiş değerlere dayanan vicdan; benlik (ego) ise alt benliğin istekleri ile üst benliğin istekleri arasında arabulucudur. Benliğin alt benliği denetleyememesi ile üst benlikte yapısal bozukluklar bulunması halinde, dengesiz bir kişilik oluşmaktadır. Bu durum davranışı etkileyerek suçluluğa neden olmaktadır.

benliğin arzularının doyurulmasına izin vermemekte ve nevrotik bir kişiliğin oluşmasına neden olmaktadır.”⁶² Freud (ö.1939)’a ait olan bu görüşe göre kötülük insan alt beninde doğuştan bulunan olumsuz dürtülerin üst ben tarafından yeterince denetlenememesi neticesinde ortaya çıkmaktadır ki bu görüş, Kur’an’ın ortaya koyduğu insan nefsinde yaratılıştan bulunan “fücur”un⁶³ ve “ğıll”in⁶⁴ denetim altına alınmasının gerekliliği haberiyle uyum arz etmektedir.

Bir başka Psikanalist olan Alfred Adler (ö.1937)’e göre ise suç; “müşterek duygudaki bir eksiklik ve sadece normdan bir derece sapmasıdır. Özel zekânın ifadesi ve birliktelik yeteneğindeki eksikliklerdir. Sonuç olarak suç, ne yalnızca beden şartlı, nede çevre şartlıdır. Suç, “aşağılık kompleksinden” meydana gelmektedir.”⁶⁵ Adler’e göre ise kötülük ferd ile toplum arasındaki uyumun bozulması neticesinde ferdin kendisini başkaları karşısında eksik/aşağı görmesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

“1920’lerde Otto Rank (ö.1939) da, bireyin psikolojik problemlerinin nedeninin aşağılık, yetersizlik ve suçluluk duyguları olduğunu ileri sürmüştür. 1930’larda ise ruhsal sorunların odaklandığı noktalardan hareketle Karen Horney (ö.1952)’in dikkatleri çektiği ortak payda, bireyler ve gruplar arasındaki “kim kimden daha üstün” düşüncesinden doğan rekabete dayalı düşmanlıktır.”⁶⁶ Bu açıklamalara göre Psikoloji açısından kötülük; kişinin kendisini diğer insanlar karşısında “üstün veya aşağı” görmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır ki bu açıklama tarzı Kur’an’da anlatılan Şeytanın Tanrı karşısında ilk günahı işleme sebebini akla getirmektedir.⁶⁷

Genel dini yaklaşımı öne çıkartan başka bir görüşe göre ise: “Dünyada kötülüğün var oluş sebebi, Tanrı’da bulunan “arzu içgüdüsüdür”; hırslı

istemektir. Bu içgüdü bütün canlılarda da vardır. Çünkü hayatın ön koşulu bu arzu içgüdüsüdür. Mutluluğun ön koşulu ise bu arzu içgüdüsünün tatmin edilmesidir.”⁶⁸ Bu arzu içgüdüsü meşru olmayan bir zeminde tatmin edilmeye çalışıldığında kötülük/suç ortaya çıkmaktadır. “Bu arzu içgüdüsü insanı hem cinslerinin kurdu yapmış ve insanlığın bütün tarihi üzerine kana bulanmış bir eşarp gibi gerilen savaşları başlatmıştır.”⁶⁹

Bu kısa alıntılarda görüldüğü gibi insanın yaptığı kötülüğün farklı bakış açılarına göre birçok farklı sebebi söz konusudur. Bu sebeplerden her biri mantıklı ve tutarlı öncüllerle ortaya konulmaktadır. Bunlara göre kötülüğü ortaya çıkartan başlıca sebepler arasında Tanrı, tabiat, devlet/sistem, toplum, insanın tabiatı; hür iradesi, kıskançlık duygusu, üstünlük veya aşağılık kompleksi, arzu içgüdüsü, bastırılmış alt benlik gibi sebepler bulunmaktadır. Kötülüğün sebeplerine dair insanlık tarihi boyunca ortaya konulan genel açıklamalardan sonra Kur’an’ın konuyla ilgili olarak ne dediğini anlamaya çalışalım.

3. Kur’an’a Göre Kötülüğün Sebepleri ve “Ğıll” Kavramı

Kur’an-ı Kerim’de insanın kötülüğü işleme sebepleriyle ilgili olarak çok önemli bilgiler verilmektedir. Kur’an’da kötülüğün doğuştan insan nefsinde yerleştirilmiş potansiyel bir iç güç olduğuyla ilgili açıklama yapıldıktan sonra⁷⁰ dış bir etken olarak şeytanın fısıldamalarının da önemli olduğuna dikkat çekilir.⁷¹ Kur’an’ı biraz daha dikkatle okuduğumuzda farklı ayetler bağlamında “ğıll” kavramı üzerinden kötülüğün ortaya çıkışını tetikleyen en dipteki sebebe de işaret edildiğini görürüz. Şöyle ki Kur’an’ın beyanına göre inanıp salih ameller işleyerek cennete giren mü’minlerin göğüslerindeki “ğıll” adı verilen

⁶² Bkz. https://www.kriminoloji.com/Sucun_Nedenleri_Psikolojik-Timur_Demirbas.

(02.04.2019).

⁶³ Şems, 91/7-9.

⁶⁴ A’raf,7/42-43; Hicr, 15/47; Haşr, 59/9-10.

⁶⁵ Bkz. https://www.kriminoloji.com/Sucun_Nedenleri_Psikolojik-Timur_Demirbas.

(02.04.2019).

⁶⁶ Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, (Trc. Ayşen Karpat), Kuraldışı, İstanbul 1997, s. 15.

⁶⁷ Bu olay Kur’an’da şöyle anlatılır: “Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklerle, Âdem’e secde edin! diye emrettik. İblis’in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten

alıkoayan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi. Allah: Öyle ise, “İn oradan!” Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın! Buyurdu.”(A’raf, 7/11-13.)

⁶⁸ Werner, Charles, *Kötülük Problemi* (Çev. Sedat Umran), Kaknüs Yay. İstanbul 2000, s. 113.

⁶⁹ Werner, s. 116.

⁷⁰ “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, Sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir, Onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.” (Şems, 91/7-10.)

⁷¹ Nas, 114/4-5.

duygu cennete girmeden önce onların göğüslerinden sökülüp alınacaktır.⁷² “Ğıll” nedir ki cennete girişte mü’minle birlikte içeri sokulmayacaktır? Diye araştırdığımızda onun en basit anlamıyla insandaki “kötülük işleme dürtüsü” olduğunu görüyoruz. Bu tespitten hareketle nefislerde bulunan “ğıll”i daha iyi anlamak ve onunla ilgili tahliller yapmak, kötülüğün sebeplerini daha iyi kavramak açısından önem arz etmektedir. Aşağıda açıklanacağı üzere öyle anlaşılıyor ki kalplerde bulunan “ğıll”, dünyada insanları düşmanlaştırarak birbirine düşürüyor, suçun/kötülüğün ortaya çıkmasına sebep oluyor ve dünyanın mutluluk ve huzur dolu bir yer olmasını engelliyor. Eğer insanlarda bulunan bu “ğıll” iyi tanınır onunla ilgili tedbirler üretilerek kontrol altında tutulursa, dünyada da insanlar arası ilişkilerde kin ve düşmanlıktan uzak, daha huzurlu bir ortam meydana getirilebilir diye düşünüyoruz.

Kur’an’ı Kerim’de “ğıll” kavramı doğrudan üç ayette geçmektedir. Bu üç ayetten ikisinde cenneti hak edip cennete giren mü’minlerin göğüslerinden “ğıll”in çekilip alınacağı bildirilmekte; üçüncü ayette ise dünyada mü’minlerden bir grubun mü’min kardeşleri hakkındaki dualarından bahisle; kardeşlerine karşı kalplerinde oluşabilecek “ğıll”den kurtulma arzularına değinilerek mü’minler; “ğıll”e karşı Allah’tan yardım istemeye çağrılmaktadır. Bahsi geçen üç ayetin mealleri şöyledir:

“İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar. (Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kin(ğıll)den ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişlerdir." Onlara: İşte size cennet; yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız diye seslenilir.”⁷³

⁷² A’raf 7/42-43; Hicr 15/47.

⁷³ A’raf, 7/42-43.

⁷⁴ Hicr 15/45-47.

⁷⁵ Haşr, 59/9-10.

⁷⁶ Ragıb, *el-Müfredat*, s. 365; Sicistani, Ebu Bekr Muhammed, *Nüzhətü'l-Kulub fi Tefsiri Garibi'l-Kur’ani'l-Aziz*, Özel Baskı, Katar 2013, s. 348; İbn Manzur,

“(Allah’ın azabından korkup rahmetine sığınan) takvâ sahipleri, mutlaka cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar. (Onlara) "Oraya emniyet ve selâmetle girin" (denilir). Biz, onların gönüllerindeki kini(ğıllı) söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar. Onlara orada hiçbir yorgunluk gelmeyecek ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır.”⁷⁴

“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin(ğıll) bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!”⁷⁵

Öncelikle ayetlerin bize verdiği genel mesaj insanın kalbinde “ğıll” adı verilen bir haslet var ve bu nitelik sebebiyle bu dünyada insanlar birbirine düşman oluyor. Hayattayken insanlar arasında kötülüğün ortaya çıkmasına sebep oluyor. Bu durumda insanın kötülük işleme sebeplerini daha iyi anlamak ve onunla mücadele etmek için göğüslerdeki bu “ğıll”in iyi anlaşılması gerekiyor.

“Ğıll” kelimesi sözlükte; “kin, düşmanlık, nefret, haset, kıskançlık, çekememezlik, kötülük yapma isteği, ihanet,”⁷⁶ anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlardan hareketle “ğıll”in insanda bulunan ve her türlü kötülük yapma isteğini harekete geçiren bir dürtü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tüsteri (ö. 283/896) de: “Ğıll, insanda bulunan hırslar ve sapkınlıklardır.”⁷⁷ demektedir. Fahreddin Razi (ö. 606/1210) ise “ğıll”in kin, haset ve nefret olduğunu söyledikten sonra dilcilerin şöyle dediğini nakleder: “Ğıll, ince ve latîf olduğu için, kalbin tâ içine nüfuz eden şeydir. ‘Hile ile çok sinsî günahlara ulaşmak ve onları yapmak’ manasına olan “gulûl” kelimesi de bu köktendir. Bir şey, inceliği ve lâtifliği ile bir şeyin içine girdiği zaman

Lisani’l-Arab, V/3285; Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed, *Kamusu’l-Muhit*,

Daru’l-Hadis, Kahire 2008, s. 1199; Ahteri, Mustafa b. Şemseddin, *Ahter-i Kebir*,

Matbaayı Amire, İstanbul 1302, s. 735.

⁷⁷ Tüsteri, Sehl b. Abdullah, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, Daru’l-Harem lit-Türas, 2004, s. 148.

da böyle denilir. Nitekim kalbin derinliklerine girip işleyen sevgi de böyledir.”⁷⁸ Bu durumda “ğıl”ın insan kalbinin tâ derinliklerine kadar işlemiş, onun olumsuz duygularını boyunduruk altına almış, insanın manevi şahsında (nefiste) yer tutmuş ve kendisinden kurtulmanın kolay olmadığı, kötülük yapma arzusunu ifade eden bir dürtü/duygu olduğu anlaşılmaktadır. Bu dürtü öyle güçlü ki insanın duygu dünyasının içerisine sinsice ve iyice sinmiş olup fark edilmesi veya ortaya çıkması ancak bir etki sebebiyle olmaktadır. Nitekim “ğıl” kavramının zincir, pranga, boyunduruk anlamına gelen ve Kur’an’da birkaç yerde geçen “ağlal”⁷⁹ kalıbı, bizi onun ne kadar güçlü bir duygu olduğu ve ondan kurtulmanın çok da kolay olmadığı üzerinde düşünmeye sevk ediyor. Bu dürtü harekete geçtiğinde ise ondan kurtulmak için Allah’tan yardım istemek gerektiği tavsiye ediliyor.⁸⁰

Yukarıda verilen ayetlerde geçen “ğıl” kavramıyla birlikte kullanılan ve insanın ondan kurtuluşunu ifade eden “neza” fiilinin anlam içeriklerine bakıldığında şu bilgilere ulaşılmaktadır. “Neza” fiili bir şeyi yerinden sökülüp çıkarmak, yolup ayıklamaktır. Ayrıca istemek, ayrılıp gitmek, uzatmak, özlemek, düşmanlık beslemek gibi anlamlara da gelmektedir.⁸¹ Kelimenin gasp etmek, zorla almak, bir şeyi bir yerden alıp başka bir yere koymak,⁸² uzaklaştırmak, el çekmek, bitmek, azletmek⁸³ gibi anlamları da bulunmaktadır. Bütün bu anlamlardan hareketle denilebilir ki “ğıl” insanın içine işlemiş öyle bir şey ki sanki vücudun bütün hücrelerine kadar yayılmış habis bir duygu olup, ancak Allah’ın yardımı ile sökülüp atılabilecektir. Hakkında verilen bilgilerden hareketle bu dünyada kendisinden tam olarak kurtulmak mümkün olmasa da ahirette mü’minler ondan tamamen kurtulmuş olarak cennete gireceklerdir. Kâfirlere gelince onlar için “ğıl” dürtüsü ahirette de etkili olacak, her ne kadar orada bu dürtü sebebiyle kötülük yapamayacaklarsa da kendilerinin cehenneme girmelerine sebep olanlar hakkında kin ve nefret ile azabın kat kat atırılması isteği⁸⁴ ile yanacaklardır.

Ayetlerde verilen bilgilerden anlaşılan o ki “ğıl” özellikle bu dünya hayatında insanın imtihanının bir

gereği olarak potansiyel bir şekilde insan nefesine yerleştirilmiş bir dürtüdür. Bu dürtünün içeriğinde; kin, nefret, düşmanlık, haset, kıskançlık, çekememezlik, kötülük yapma isteği, aldatma, ihanet vb. Kötülükler bulunmaktadır. Bu dürtü harekete geçirildiğinde insan suç işlemeye/kötülük yapmaya yönelmektedir. İnsanın suçtan/kötülükten uzak kalabilmesi için bu dürtüsünü kontrol altında tutması gereklidir. Suçla/kötülükle mücadele noktasında nefislerin terbiye ve tezkiyesi önemli olduğu gibi Allah’tan yardım istenmesi de gereklidir. Çünkü ayetin bize gösterdiği işaretle Allah’ın yardımı olmadan bu duyguyu sürekli kontrol altında tutmak zor gözükmektedir. Ayrıca bu kötülük sebebinden bu dünyada tamamen kurtulmak da mümkün değildir. Ahirette ise yalnızca mü’minler bu dürtüden kurtulmuş olarak cennete gireceklerdir.

4. Tefsirlerde “Ğıl” Kavramı

Bazı meşhur müfessirlerin yukarıda verilen üç ayetin tefsiri bağlamında ve “ğıl” kavramıyla ilgili olarak verdikleri bilgiler üzerinden konumuzu daha iyi anlamaya çalışacak olursak şu yorumlarla karşılaşırız. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), a’raf Suresinde geçen ayet hakkında şu bilgileri verir: “Allah, cennetliklerden bahsederek onların dünyada iken birbirlerine karşı kalplerinde kandırma, ihanet, aldatma ve hilekârlık bulunduğunu haber vermektedir. Bunların cennette bir ağaçtan çıkan iki kaynak sudan birisinden içmek için eğildikleri sırada göğüslerinde bulunan kin ve her türlü pisliğin (ğıl) onların göğüslerinden çekilip alındığını ve kalplerinin temizlendiğini söyler. Sonra diğer kaynağa eğildiklerinde ise Allah, onların vücutlarını her türlü kir ve pislikten temizler. Onlara bir göz atıldığında saçlarının dağınık olmadığı, yüzlerinin toz içinde kalmadığı, derilerinin solmadığı görülür. Sonra onları cennete girmeden önce cennetin bekçileri karşılar ve onlara şöyle seslenirler: “İşte yaptığınız ameller sebebiyle varis kılındığınız cennet budur! Böylece altlarından ırmaklar akan cennetlere

⁷⁸ Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru’l-Kebir ve Mefatihü’l-Gayb*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, XIV/84-85.

⁷⁹ İnsan, 76/14; Yasin, 36/8; A’raf, 7/157; Ra’d, 13/5

⁸⁰ Haşr, 59/10

⁸¹ Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü’l-Lügati ve Sıhahu’l-Arabiyyeti*,

Daru’l-İlmi li’l-Melayin, Beyrut 1990, III/ 1289; Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru’l-*

Kebir ve Mefatihü’l-Gayb, Daru’l-Fikr, Beyrut 1981, XIV/ 84-85.

⁸² İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, IV/ 4395.

⁸³ İbrahim Eniys vd. *Mu’cemü’l Vast*, Daru’l-Maarif, Kahire 1972, s. 913.

⁸⁴ A’raf, 7/138; Ahzab, 33/67-68.

yerleşirler.”⁸⁵ Mukatil Hicr Süresinde geçen ayetle ilgili olarak da; “Dünyada birbirlerine karşı suç ve günah işlemelerine sebep olan kin/aldatma (ğill) kalplerinden çıkartılır da birbirlerini seven kimseler olurlar.”⁸⁶ demektir. Mukatil’in verdiği bu bilgilerden hareketle “ğill” dünyada iken mü’minler de dâhil bütün insanların kalbinde bulunan ve onların kötülük yapmasına/suç işlemesine sebep olan bir duygudur. “Ğill”; kin, ihanet, aldatma ve hile gibi her türlü suç ve günahın sebebi olan bir duygu olup cennete girmezden önce içtiği bir su ile insanın kalbinden sökölüp alınmaktadır. Böylece her türlü kötü duygu ve düşünceden arındırılarak cennete girdirilen insanların kendi aralarındaki ilişkilerin tek belirleyicisi sevgi ve saygı olmaktadır.

Taberi (ö. 310/923), Araf Suresindeki ayette geçen “ğill” kavramıyla ilgili şunları söyler: “Cennetliklerin kalplerinden dünyada olduğu gibi birbirlerine karşı olan kin, nefret ve düşmanlık çıkartılır. Onlar cennete birbirleriyle sevinç içerisinde girdirilirler. Allah’ın lütfu ile altlarından ırmaklar akan cennetlerden kendileri için seçtiği ve birbirlerine üstün kıldığı durumlardan ötürü birbirlerine haset etmezler. İbn Atiyye ve Dahhak bu ayette geçen “ğill”i “düşmanlık”; Katade “kin ve nefret” olarak açıklamıştır. Hz. Ali’de Hicr Suresinde geçen “Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.”⁸⁷ ayetinde haber verilenleri “Bedir Ehli” olarak açıklar. Yine Katade’nin rivayet ettiğine göre “Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık...”⁸⁸ ayetiyle ilgili olarak Hz. Ali şöyle demiştir: “Ümit ederim ki Osman, Talha ve Zübeyr ile ben bunlardan olayım.”⁸⁹ Yine Taberi, Hicr Suresinde geçen ayeti de şöyle yorumlar: “Allah muttakilerin gönüllerinden kin ve nefreti söküp almıştır. Mü’minin kalbindeki kin ve nefret çekilip alınmadıkça cennete giremez.” Denilmiştir. “Ancak bu cennete girmeden önce mi yoksa sonra mı olmuştur? Bu ehli te’vilce tartışılmıştır.”⁹⁰ Taberi yaptığı açıklamada “ğill”in kin,

nefret ve düşmanlık anlamına geldiğini ve insanlar arasındaki kötülüğün kaynağı olduğunu belirtmektedir. Dünyada mü’minlerin kendi aralarındaki ilişkilerde bile “ğill”in etkili olduğunu ve bundan sahabeden bazılarının dahî olumsuz etkilediğini bizzat Hz. Ali’nin ağzından açıklıyor. Hz. Ali muhtemelen kendi hilafeti döneminde yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle Müslümanlar arasında meydana gelen kampaşmalara ve düşmanlıklara işaretler; “her ne kadar dünyada bunlar yaşanmış olsa da o kardeşlerimiz de cennete girecekler ve orada birbirimize olan düşmanlığımız giderilecektir,” demek istiyor. Taberi’nin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre cennetlik olan bütün mü’minlerin kalplerinden “ğill” dürtüsü sökölüp alınacaktır. Ancak bu işlem, mü’minler cennete girmeden önce mi yoksa sonra mı gerçekleşecek tartışmalıdır.

Maturidi (ö. 333/944), ilgili ayetleri şöyle açıklamıştır: “Kutebi demiştir ki “ğill” haset ve düşmanlık demektir. O aldatma ile aynıdır; söylendiği gibi düşmanlık ve kin ile de aynı anlamdadır. Ayetin içeriği hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu dünyada Allah’ın mü’minlerin kalplerinde birbirlerine karşı olan kin ve düşmanlığı çekip aldığını ve onları iman ile birbirlerinin kardeşi yaptığını söylemiştir. Nitekim ayeti kerimede: “Hep birlikte Allah’ın ipine (İslâm’a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve o’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz...”⁹¹ Ayet iman öncesi onların birbirlerine düşman olduklarını ancak imandan sonra birbirlerinin kardeşleri olduklarını haber vermiştir. Hasan demiştir ki “cennet ehlinin kalplerinde ne haset olur ne de “ğill” olur. Çünkü bu ikisi insana keder ve endişe verir. Hâlbuki cennette sevinçten başka bir şey yoktur.” Bazıları da bu temizliğin ahirette olacağını söylemiştir. Nitekim Allah dünyada aralarında yaygın olan ve kalplerinde bulunan düşmanlığı çeker alır da birbirlerinin

⁸⁵ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil* (Tahkik: Ahmed Ferid), Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 2003, I/392.

⁸⁶ Mukatil, *Tefsir*, II/ 204.

⁸⁷ Hicr, 15/46.

⁸⁸ Hicr, 15/46.

⁸⁹ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru’t-Taberi, Camiu’l-Beyan an*

Te’vili Ayi’l-Kur’ân (Tahkik; Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 2001,

X/198-199; Benzer açıklamalar için bkz. Begavi, Ebu Muhammed Hüseyin b.

Mes’ud, *Meâlimü’t-Tenzil*, Daru’t-Taybe, Riyad, 1989, III/ 229-230; İbn Kesir,

Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azım*, Daru’t-Taybe, Riyad 1999,

III/415-416; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (Sadeleştirilenler:

İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusreddin Bolelli vd.), Azim Dağıtım, İstanbul 1992,

V/ 213.

⁹⁰ Taberi, *Camiu’l-Beyan*, XIV/75-76.

⁹¹ Â’li İmran, 3/103.

kardeşleri olurlar. Şu ayette bunu gösterir: "Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar."⁹² Ayrıca Maturidi, Rasulullah'ın vefatından sonra sahabe arasında meydana gelen ihtilaflar sebebiyle yaşanmış olan kin ve düşmanlığın ahirette cennete girecek olan bu mü'minlerin kalplerinden sökülüp alınacağını ancak kâfirlere karşı olan kin ve düşmanlığın ahirette de bâki kalacağını çünkü bunun din düşmanlığı sebebiyle olduğunu belirtmiştir.⁹³ Maturidi konuya biraz daha geniş bir çerçeveden bakmış, Mukatil ve Taberî'den farklı olarak kalplerdeki "ğill" in temizliğiyle ilgili olarak üç durumdan bahsetmiştir: 1. Bu dünyada mü'minlerin mü'min kardeşlerine karşı bu duygudan kurtulmaları mümkündür. 2. Ahirette mü'minler için bu temizlik kesin olarak gerçekleşecektir. 3. Ahirette kâfirlere karşı "ğill" devam edecektir. Bu dünyada da mü'minlerin (sahabenin) kalplerinden "ğill" in çekilip alınması suretiyle kardeşler olduklarını ve birbirlerine karşı her türlü kin, haset ve düşmanlığı terk ettiklerini belirtmiştir. Maturidi'nin bu tefsiri, Haşr Süresinde açıklanan ve mü'minlerin birbirlerine karşı ettikleri dualardan birisi olan "Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin(ğill) bırakma!" Temennisinde de ifadesini bulmaktadır. Zemaşeri (ö. 538/1144), cennette mü'minlerin kalbinden "ğill" in sökülüp atılma sebebi hakkında şu bilgiyi paylaşmaktadır: "Denilmiştir ki bunun manası, insanın cennetteki derecelere karşı kalbinde olabilecek hasetten Allah'ın onun kalbini temizlemesidir. Oradaki bütün "ğill" i çekip almış ve oraya sevgi ve muhabbet koymuştur."⁹⁴ Zemaşeri'nin bu yorumundan gönüllerde saklı olan "ğill" i ortaya çıkartan sebebe işaret edilmektedir ki o sebep haset ve çekememezlik ile kendi hakkına razı olmamaktır. Nitekim Kur'an'da Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasında da bu duruma dikkat çekilerek, kıskançlığı sebebiyle Kâbil'in Kardeşi Hâbil'i öldürmesiyle insanlık tarihinde ilk cinayetin/suçun işlendiği anlatılmaktadır.⁹⁵ Fahreddin Razi (ö. 606/1210) ise bu ayetlerle ilgili olarak: "Bil ki "neza" fiili bir şeyi yerinden söküp

çıkartmak, mekânından etmektir. "Ğill" ise kin, haset, nefret demektir. Dilciler şöyle derler: "Ğill, ince ve latif olduğu için, kalbin tâ içine nüfuz eden şeydir. "Hile ile çok sinsi günahlara ulaşmak ve onları yapmak" manasına olan gulûl kelimesi de bu köktendir. Bir şey, inceliği ve lâtifliği ile bir şeyin içine girdiği zamanda böyle denilir. Nitekim kalbin derinliklerine girip işleyen sevgi de böyledir." Demek suretiyle "ğill" in nasıl sinsi bir niteliğe sahip olduğuna değinmekte ve "ğill" in karşısında "sevgi" nin olduğuna temas ile ikisinin de insanın kalbinin en derinlerine kadar nüfuz ettiğini belirtmektedir. Razi, Zemaşeri'nin görüşlerinden de hareketle şöyle devam etmektedir: "Bu ayete iki mana verilmiştir: 1. "Biz dünyada iken onların birbirlerine olan öfke ve kinini giderdik." Buna göre, kinin sökülüp atılması, "karakterleri temizlemek, ondaki her türlü vesveseleri kaldırmak ve onların yeniden kalbe gelmesine manî olmak" manasındadır. Çünkü şeytan azapta olunca, kalplere vesvese atmaya zaman bulamaz. İşte Hz. Ali (r.a), bu manaya işaret ederek, "Ben kendimin, Osman'ın, Talha'nın ve Zübeyr'in haklarında Hak Teâlâ'nın "Onların göğüslerinde kin namına ne varsa, hepsini söküp atacağız" buyurduğu kimselerden olmamızı ümit ederim" demiştir. 2. Cennette kalplerdeki "ğill" in silinmesinin sebebi olarak da: "Cennetliklerin dereceleri, kemâl ve noksanlıklarına göre farklıdır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ onların kalplerinden hasedi silmiş atmıştır. Öyle ki, daha düşük derecede olanlar, ileri derecede olanlara haset etmezler." Nitekim Keşşaf sahibi şöyle demiştir: Bu, birincisinden daha uygun bir tefsirdir. Bu tefsir, cennetliklerin durumunun, bu yönden cehennemdekilerden farklı olduğunu bildirmek için, Hak Teâlâ'nın "Cehennemlikler birbirinden kaçır ve birbirlerine lanet ederler" şeklindeki buyruğuna daha uygundur."⁹⁶ Razi'nin bu açıklamalarından "ğill" in insan nefsinin en derinlerine nüfuz etmiş sinsi bir kötülük yapma duygusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu duygudan tamamen kurtulmak mümkün gözükmemektedir. Bu duyguyu harekete geçiren en önemli faktörlerin başında Şeytan gelmektedir. Şeytan insanın bu zayıf yönünü bilmekte ve onu harekete

⁹² Hicr, 15/47.

⁹³ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü Ehlis-Sünne*

(Tahkik: Fatma Yusuf el-Haymi), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2004, II/ 231-232.

⁹⁴ Zemaşeri, Ebü'l-Kâsım, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-*

Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil (Tahkik: Adil Ahmet Abdulmevcud, Ali

Muhammed Muavviz), Mektebetü'l-Abikan, Riyad 1998, III/408.

⁹⁵ Maide, 5/27-31.

⁹⁶ Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir ve Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981, XIV/84-85.

geçirmek için vesveseler vermektedir.⁹⁷ İnsan bu duygusunu Allah'tan yardım isteyerek ve nefsinin kötülüklerini tezkiye etmeye çalışarak kontrol altında tutabilmekte ve yönetebilmektedir. Bu duygunun olumlu yöne kanalizesi ise din açısından küfre, şirke, zulme ve her türlü kötülüğe düşman olma şeklinde olmalıdır.

Alûsi (ö. 1924) de Zemahşeri ve Fahreddin Razi'nin görüşlerini zikrettikten sonra diyor ki "kalplerin temizlenmesinden maksat cennette derecesi düşük olanların derecesi yüksek olanlara haset etmemesi için hasetten korunmalarıdır. Bunun tersi olarak Allah'ın kelamında bildirildiği gibi, cehennem ehli birbirlerine lanet etmektedir. Dünyada "ğıl"ın çekilip alınmasından maksat insanın tabiatında bulunmasına rağmen Allah'ın bazı mü'minlerin kemâlleri için bunu çekip almasıdır. Rasûlullah'ın sahabesi böyle idi. Onlar birbirlerine karşı merhametli ve birbirlerini kendi nefsini sevdiği gibi seviyorlardı."⁹⁸ Alusi'nin verdiği bilgilerden hareketle insan nefsinde "ğıl"ın harekete geçme sebebi başkalarına verilen nimetlerin fazlalığı ve çeşitli üstünlüklerdir. Bu tersinden alındığında aynı zamanda kişinin kendisini eksik ve hakir görmesi şeklinde de anlaşılabilir ki bu durum da insan nefsinde bulunan "ğıl" duygusu harekete geçmektedir. Pasif halde bulunan "ğıl"ın harekete geçmesi kötülüğün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Seyyid Kutup (ö. 1966) ise ilgili ayetlere daha geniş bir açıdan bakmış, insan psikolojisini de göz önünde bulundurarak şu açıklamaları yapmıştır: "Bu din yeryüzünde insanın tabiatını değiştirmeye ya da onu değişik bir varlığa dönüştürmeye çalışmaz. Bu yüzden dünyadayken içlerinde kin tortularının olabileceğini kabul eder. Ve bu duygunun insanın tabiatında yer aldığını, İman ve İslâm'ın bu duyguyu kökünden sökemeceğini onaylar. Bunun yanında İslâm bu duygunun şiddetini azaltmak için tedavi yönüne gidiyor. Bu duyguyu Allah için sevmeye ve Allah için nefret etme duygusuna dönüştürmeyi hedefliyor. - Zaten iman da sevgi ve nefret değil midir? - Ama onlar şu anda cennettedirler. Artık insanlıkları doruk noktasına ulaşmış ve dünyadaki rollerini tamamlamışlardır. Bu yüzden kin ve nefret duyguları içlerinden sökülüp çıkarılıyor. Artık saf ve sevgi dolu kardeşlik duygusundan başka bir şey yer almaz

içlerinde... İşte bu, cennet ehlinin derecesidir. Kim daha dünyadayken bu duygunun ağırlıklı olarak içinde yer ettiğini görüyorsa cennet ehli olduğuna sevinebilir. Mü'min kaldığı sürece bu durum geçerlidir. Çünkü iman, onsuz hiçbir amelin işe yaramadığı temel şarttır."⁹⁹ Yine Kutup, Haşr Süresi 10. Ayeti tefsir ederken bu dünyada Muhacir, Ensar ve sonra gelen bütün samimi mü'minlerin en belirgin özelliği Rabbine yönelip günahlarının bağışlanmasını dilemesidir. Sadece kendisi için değil, kendisinden önce iman etmiş bulunan öncüler için de bağışlanmayı talep etmektir. İman eden herkese karşı kalbinde hiçbir kin kalmayacak kadar tertemiz bir kalp istemektir. Zira iman bağı onları inanmış herkese bağlamaktadır. Bu nesil Allah'ın merhametinin ve rahmetinin de bilincindedir. Allah'ın rahmetini ve şefkatini duasına bir dayanak yapmaktadır ve "Rabbimiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin." demektedir.¹⁰⁰ Bu açıklamalarında Seyyid Kutup insanı daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alıyor ve onda bulunan iyilik ve kötülük tabiatının görmezden gelinmemesi gerektiğini söylüyor. İslâm'ın insanın olumsuz yönlerinin bulunduğunu bildiğine ve bunları tedavi yollarını aradığına değiniyor. Kutup'a göre kalplerdeki "ğıl" tamamen yok edilemez. Ancak bu duygu iman sayesinde "Allah için sevmeye ve Allah için buğzetme" ilkesine dönüştürülebilir.

Muhammed Tahir İbn Aşur'a (ö. 1973) göre: "Nez" kelimesi hakikatte bir şeyin yerinden sökülüp alınması anlamındadır. Âl-i İmran Sûresinde geçen "dilediğinden de mülkü çeker alırsın"¹⁰¹ ifadesi bunu açıklar. Cennet ehlinin kalplerinden "ğıl"ın çekilip alınması, dünyada iken başkasından gördüğü kötülük sebebiyle kalpte oluşmuş olan kinin sökülüp alınmasıdır. Allah ikinci hayatta (cennette) "ğıl"ın de içinde bulunduğu kötü düşünce sebepli dürtüleri kalplerden temizleyecektir. Bu "ğıl" dünyada iken farkında olmadıkları ancak insanın tabiatında olan bir duygudur. "Ğıl," kin, nefret, kötülük yapma isteği, hınc ve garez olup nefiste başkasının yaptığı kötülük sebebiyle ortaya çıkar.¹⁰² İbn Aşur yaptığı açıklamada "ğıl"ın insanın tabiatında bulunan bir duygu olduğunu ve başkalarının yaptığı kötülük sebebiyle ortaya çıktığını belirterek cennette artık böyle bir duyguya yer olamayacağını açıklıyor.

⁹⁷ Nas, 114/4-6.

⁹⁸ Alûsi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmut, *Ruhu'l-Meani*, Darü İhyai't-

Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts. VIII/120.

⁹⁹ Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, Daruş-Şuruk, Kahire 2003, IV/2145.

¹⁰⁰ Seyyid Kutup, VI/3527.

¹⁰¹ Âl-i İmran, 3/26.

¹⁰² İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tesiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunisiyye, Tunus 1984, VIII/131.

Mevdudi (ö. 1979) ise Araf Sûresi 43. Ayetin yorumunda: "Eğer dünyada iken, iyi insanların arasında husumet, dostça olmayan duygular ve yanlış anlaşılmalara var idiyse, ahirette bunların tümü izale edilecektir. Kalpleri düşmanlıktan tümüyle temizlenmiş ve canciğer dostlar olarak cennete gireceklerdir. O derece ki, eski muhalif, rakip ve tenkitçisini gören herkes, beraberce cennetin nimetlerini paylaşarak eski düşmanını görmekten herhangi bir memnuniyetsizlik duymayacaklardır." Nitekim Hz. Ali'nin "Umuyorum ki Allah, benimle Osman, Talha, Zübeyr arasındaki yanlış anlamayı kökünden halledecektir." temennisinin de bu manayı desteklediğini belirtiyor ve şöyle devam ediyor: "Eğer bu ayeti geniş manasıyla düşünürsek, Allah'ın iyi kullarının şaibeli halde cennetine girmelerini istemediği, aksine onları cennete girmeden önce lütfu ile temizleyeceği sonucuna varırız. Böylece onlar oraya tam arınmış ve saf bir halde gireceklerdir."¹⁰³ Mevdudi de yaptığı yorumda insanda mü'min de olsa kötü duyguların hatta kötü davranışların olabileceğini belirterek son tahlilde cenneti hak etmiş kimselerin kalplerinde "ğıl" sebebiyle bulunan düşmanlık, kin ve nefret gibi duyguların onların gönüllerinden çekilip alınacağını ve kardeşler olarak oraya gireceklerini söylüyor.

"Ğıl" kavramıyla ilgili olarak farklı dönemlere ait tefsirlerden yaptığımız alıntılar bize gösteriyor ki bu kötülük yapma dürtüsü insanda potansiyel olarak doğuştan bulunmaktadır. Yine bu kötülük yapma dürtüsü iç ve dış etkenler sebebiyle harekete geçmektedir. İç etkenler daha çok insanın kendi konumunu beğenmemesi ve sürekli daha üstün olanı istemesi durumuna bağlanırken; dış etkenlerin başında gelen şeytan, insanın kötülüğe yönelmesi için onda bulunan bu dürtüyü harekete geçirecek faaliyetler yürütmektedir. Bu dünyada "ğıl" dürtüsünden tamamen kurtulmak mümkün değildir. O sadece kontrol altında tutulabilir. Ancak ahirette cennete giren mü'minler ondan tamamen kurtulacaktır.

5. Sonuç

Kur'an'a göre insanın tabiatında iyilik ve kötülük yapma gücü potansiyel olarak bir arada bulunmaktadır. İnsan bu iki gücü dilediği gibi kullanma imkânına sahiptir. Bununla birlikte insan nefsi, kötülüğü yapmaya daha meyyalıdır. Çünkü

kötülüğün cezp edici bir çekiciliği vardır. İnsan iman, ihlâs ve takva ile hareket ettiğinde ve iradesini özel bir çaba ile sürekli iyiliğe doğru kanalize ettiğinde içindeki kötü dürtüleri temizleyip baskı altında tutabilmekte ve kötülükle arasına mesafeler/engeller koyabilmektedir. Kur'an'da kötülüğü ifade eden birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramlardan bir kısmı kötülüğün başlangıcına bir kısmı sürecine ve bir kısmı ise sonucuna işaret etmektedir. Bizim ele alıp tahlil etmeye çalıştığımız "ğıl" kavramı kötülüğün kaynağını ifade eden bir kavramdır. Bu kavram "kin, düşmanlık, nefret, haset, kıskançlık, çekememezlik, kötülük yapma isteği, ihanet" anlamlarına gelmektedir. "Ğıl"ın insanda bulunan ve her türlü kötülük yapma isteğini harekete geçiren bir duygu/dürtü olduğu anlaşılmaktadır. "Ğıl" insan tabiatının derinliklerinde yer tutmuş, bütün duygularına sirayet etmiş, olumsuz duyguların boyunduruğu olmuştur. Öyle ki o harekete geçirildiğinde kin, nefret, düşmanlık, haset, çekememezlik gibi birçok kötülük ortaya çıkabilmektedir. Denilebilir ki bu duygu/dürtü insanın kötülük yapmasının en temelde bulunan etkenlerindedir.

Kur'an'a göre insanda potansiyel halde bulunan kötülük gücü ve onun harekete geçiricisi olan "ğıl"ı tetikleyen etkenler nelerdir? Diye sorulduğunda bunun en az iki tetikleyicisinin olduğunu anlayabiliyoruz. Birinci tetikleyici, Allah'ın insanlara verdiği farklı imkânlar, üstünlükler ve nimetler olup, bazı insanlar kendisine verilmemiş bu imkân(sızlık)ların etkisiyle ve içindeki sahiplik duygusunu olumlu duygularla -kanaat gibi- kontrol edemediğinde; -bende niçin yok ki? Diyerek kıskançlık besleyip, hırs yapmakta ve ondaki bu yoksunluk/aşağılık kompleksi ve sahip olma arzusu içindeki "ğıl"ı harekete geçirmektedir. Bu insan iradesinin insanı kötülüğe/suçta götüreceği olan asıl iç etkenidir. İnsanın sorumluluğu da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan bizzat kendi arzusuyla öyle yapmayı istemiştir. İkinci tetikleyici olarak ise şeytanı ve dostlarını gösterebiliriz. O insanın damarlarında dolaşabilmekte ve ona her daim kötülüğü fısıldamaktadır. İnsan ihlâslı bir mü'min olmaz, şeytanı düşman olarak görmez, ona karşı korunma tedbirleri almaz ve kendini onun etkisine açarsa; potansiyel haldeki "ğıl" şeytan ve dostları tarafından harekete geçirilmekte ve kötülükler ortaya çıkmaktadır.

¹⁰³ Mevdudi, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yay. İstanbul 2005, II/37.

“Ğıll” adı verilen bu kötülük yapma dürtüsünden tamamen kurtulmak mümkün müdür? Sorusunun cevabı arandığında görüyoruz ki insanın bu dünya hayatında bundan tamamen kurtulması mümkün değildir. İnsan kemâl yolunda ne kadar ilerlese ilerlesin “ğıll” bir potansiyel olarak kendisinde durmaktadır. Ancak insan nefsinin kötülüklerine karşı tezkiye ettiği ve “ğıll”i kontrol altında tuttuğu sürece onu etkisiz bir halde tutabilmektedir. Bu da ancak insanın imanı, ihlâsı, takvası, salih amelleri ve Allah’a yönelip o’ndan yardım istemesi sayesinde mümkün olmaktadır. Yine bu potansiyel olumsuz güç, olumlu bir şekilde; yani düşmana, zalime, fâsığa doğru yönlendirilmek suretiyle deşarj edilebilmektedir. Nitekim yukarıda geçtiği üzere Fahreddin Razi ve Seyyid Kutup gibi bazı müfessirlerimiz bu duruma dikkat çekmişlerdir.

“Ğıll”den kurtuluş bu dünyada değil Ahirette cennet ehli için tamamen mümkün olabilecektir. Allah’ın yardımıyla Cennete girecek mü’minlerin kalplerinden “ğıll” tamamen sökülüp alınacaktır. Çünkü Cennetin mutlak huzur ve güven yeri olması sebebiyle orada hiçbir kötü duygu ve düşünceye yer olamayacağı, aksi takdirde oranın da fitne ve fücür yerine dönüşerek cennet olmaktan çıkabileceğinden hareketle; oraya giren insanların her türlü kötü duygu ve düşüncelerden arınmaları gerekmektedir. Öyleyse bütün bu sözlük anlamlarından hareketle Kur’an’da geçen “ğıll” kelimesine bütüncül bir bakış açısı ile “insanın içinde bir başkasına karşı bulunan, her türlü kötülük yapma duygu/dürtü ve düşüncesi” manasının verilmesi daha uygun görünmektedir. Bu sayede cennete giren mü’minler, kalplerinden “ğıll” sökülüp alınmak suretiyle her türlü kötülüğün sebebi olan kin, haset, düşmanlık ve hırs gibi duygulardan uzaklaşmış olarak orada sonsuz huzur ve mutluluk içerisinde yaşayabileceklerdir. Ahirette cehennem ehli için ise “ğıll”den arınma söz konusu değildir. Çünkü onlar orada azap gördükçe kendilerinin oraya düşmesinde etkisi olan kişilere karşı kin ve hınçları sürekli kalacaktır.

Sonuç olarak insan kendisini tanıyacak, kendisinde yaratılıştan bulunan ve kişiliğinin oluşumuna etki eden güçlerinin ve dürtülerinin farkında olacak; onlardan olumsuz olanları terbiye ve tezkiye ederken olumlu olan güçlerinin daha da güçlü olması için bir bilinç geliştirecektir. Yine olumsuz iç dürtülerini harekete geçiren iç ve dış etkenleri tanıyacak ve onlarla ilgili ön tedbirler alacaktır. Ancak bu şekilde Kuran’ın

“ğıll” diye tavsif ettiği “kötülük/suç işleme” potansiyelini kontrol altında tutabilecektir.

Kaynakça

- [1] Ahteri, Mustafa b. Şemseddin, *Ahter-i Kebir*, Matbaayı Amire, İstanbul 1302.
- [2] Alûsi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmut, *Ruhu'l-Meani*, Darü İhyâü't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, ts.
- [3] Aydın, Mehmet S. “İnsan-ı Kâmil”, DİA, İstanbul 2000.
- [4] Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*, Selçuk Yay. İstanbul 1994.
- [5] Beğavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzil*, Daru't-Taybe, Riyad 1989.
- [6] Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Lügati ve Sıhahu'l-Arabiyyeti*, Daru'l- İlmî li'l-Melayin, Beyrut 1990.
- [7] Cürçani, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rifat*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.
- [8] Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.
- [9] Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat Dergisi, İstanbul 2001.
- [10] Durusoy, Ali, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İFAV, İstanbul, 1993.
- [11] Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştirilenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusreddin Bolelli vd.), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- [12] Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Kamusu'l-Muhit*, Daru'l-Hadis, Kahire 2008.
- [13] Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1977.
- [14] https://www.kriminoloji.com/Sucun_Nedenleri_Psikolojik-Timur_Demirbas. (02.04.2019).
- [15] İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tesiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunisiyye, Tunus 1984.
- [16] İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azım*, Daru't-Taybe, Riyad 1999.
- [17] İbn Manzur, Cemalüddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arabi'l-Muhit fi'l-Lüga*, Darü Lisani'l-Arap, Beyrut 1970.
- [18] İbrahim Eniys vd. *Mu'cemü'l Vastı*, Daru'l-Maarif, Kahire 1972.
- [19] İlham, Rahimov, *Suç ve Ceza Felsefesi*, ekoavryasya, Ankara 2014.
- [20] İsfehani, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut 2010.

- [21] Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü Ehli's-Sünne* (Tahkik: Fatıma Yusuf el-Haymi), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2004.
- [22] Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'ân* (Trc. M. Han Kayani, Y. Karaca, N. Şişman vd.), İnsan Yay. İstanbul 2005.
- [23] Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil* (Tahkik: Ahmed Ferid), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- [24] Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebir ve Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- [25] Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, Trc. Ayşen Karpat, Kuraldışı, İstanbul 1997.
- [26] Sâbüni, Nureddin, *Mâturidiyye Akaidi*, (Trc. Bekir Topaloğlu), DİB. Yay. Ankara 1991
- [27] Sami, Şemseddin, *Kamusi Türkî* (Nşr: Ahmed Cevdet), Dersaadet, İstanbul 1317.
- [28] Seyyid Kutup, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, Daru'ş-Şuruk, Kahire 2003.
- [29] Sicistani, Ebu Bekr Muhammed, *Nüzhetü'l-Kulub fi Tefsiri Garibi'l-Kur'ani'l-Aziz*, Özel Baskı, Katar 2013.
- [30] Şerif, M.M. *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yay. İstanbul 1990.
- [31] Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberi*,
- [32] *Camiu'l- Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'ân* (Tahkik; Abdullah B. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 2001.
- [33] TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr (01.08.2019)
- [34] Turhan, Kasım, *Âmiri ve Felsefesi*, İFAV, İstanbul 1992.
- [35] Tusteri, Sehl b. Abdullah, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Harem lit-Türas, Kahire 2004.
- [36] Werner, Charles, *Kötülük Problemi*, Çev. Sedat Umran, Kaknüs Yay. İstanbul 2000.
- [37] Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil* (Tahkik: Adil Ahmet Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz), Mektebetü'l-Abikan, Riyad 1998.